

"עמך עמי וא-להיך א-להי" – למהותו של גיור

סוגי הגיור שבתנ"ך – אבן בוחן למהות הגיור

הרב אפרים ולץ

מתגיירים ומצטרפים תנ"כיים

ספרי המקרא מספרים לנו אודות דמויות שונות שהסתפחו לעם ישראל בצורות כאלו ואחרות, אבל אנו לא מוצאים בהם תיאור של הגיור כהליך משפטי כפי שאנו מכירים אותו בספרות חז"ל. לצורך עיוננו נתייחס לאותם מקרים של הצטרפות כאל מודלים ראשוניים של גיור. ננסה לאפיין את המקרים השונים בעזרת חלוקתם לקטגוריות שונות, וננסה ללמוד את עמדת הכתובים ביחס לתופעה זו, האם ניתן להכריע ולאפיין מהם הגיורים המוצלחים יותר ומהם הגיורים שפחות הצליחו, והאם ניתן למשוך קווים מסוימים מהמקרים הללו לגיור כפי שהוא מעוגן בספרות חז"ל.

הגיור המשפחתי

הגיור המשפחתי, ההצטרפות למשפחה, הוא הגיור הנפוץ ביותר בתנ"ך, ובדרך כלל הרקע שלו הוא נישואין של אישה נוכרית עם אדם מישראלי¹. הדוגמאות הן רבות, וכוללות בין השאר את תמר כלתו של יהודה, אסנת, ציפורה, נשות שמשון ועוד². ע"פ רוב הצטרפויות אלו נקלטות בצורה הטבעית ביותר. חלק מן הנשים הללו אף נחשבות לדמויות מופת, שאם לא כן, כנראה לא היינו מכירים אותן בשמן. במקרים אחרים, הנשים גרמו לאיש לחטוא. כך הוא למשל אצל שמשון, אולם בסיפור שלו בולט כי הוא מצטרף אליהן יותר מאשר הן מצטרפות אליו.

על פי רוב, הגיורים המשפחתיים המוצלחים הם אלו שאנו לא שומעים עליהם דבר. האישה נכנסת לביתו של ישראל ונטמעת בתוכו מבלי להשאיר סימן וזכר לנוכרותה. לכאורה נראה שזהו מודל מוצלח מאד של גיור, על אף (או בגלל) שאנחנו כמעט ולא יודעים עליו דבר. אולם ראוי לציין שהתורה מזהירה מן המחיר שגיור מעין זה עשוי לגבות, כפי שמתואר בדברים ז':

(ג) וְלֹא תִתְחַתֵּן בָּם בְּתָרְךָ לֹא תִתֵּן לְבָנֹךָ וּבִתּוֹ לֹא תִקַּח לְבָנְךָ.

(ד) כִּי יִסֵּר אֶת בְּנֵךָ מֵאַחֲרֵי וְעַבְדוֹ אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְחָרָה אַף ה' בְּכֶם וְהִשְׁמִידְךָ מֵהָר.

¹ בהמשך הסדרה נעיין בפרשיות פסולי החיתון שבתורה, המונעות נישואין עם עמים מסוימים ומאפשרות נישואין עם עמים אחרים, ונעלה אפשרות כי פרשייה זו מהווה את הגיור האולטימטיבי בתורה, בעוד שלא קיימת פרשיית גיור אחרת. טענה זו תקבל חיזוק מהעובדה שהגיור הנפוץ ביותר במקרא הוא זה שבו הגר מצטרף למשפחה ישראלית ובכך מתגייר.

² במדרש ניתן גם להוסיף דוגמאות נוספות כגון בת פרעה ורחב.

(דברים ז, ג-ד)

מחירו של הגיור המשפחתי, כאשר הוא חסר את המטען האידיאולוגי של גיור לתורה ולמצוות, הוא הסכנה הרוחנית הניצבת למשפחה, אשר היא לעיתים בלתי ניכרת לעין, אך לפחות במידה מסוימת היא כנראה גם בלתי נמנעת.

הגיור האידיאולוגי

הגיור האידיאולוגי, בו הגר מקבל עליו את האמונה בה' ואת מצוותיו, נתפס בדרך כלל כגיור המוצלח ביותר. כך ודאי תפס הרמב"ם, וכך מקובל לחשוב גם היום. הדמויות שהתגיירו באופן אידיאולוגי בתנ"ך הן המעטות, אך הן אכן הותירו רושם חיובי מאד במקרא. ניתן למנות בקטגוריה זו את יתרו, נעמן ורות. יתרו מצהיר על גדולת ה' בהגיעו למחנה ישראל במדבר:

(ט) וַיַּחַדְּ יִתְרוֹ עַל כָּל הַטּוֹבָה אֲשֶׁר עָשָׂה ה' לְיִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הִצִּילוּ מִיַּד מִצְרָיִם:
(י) וַיֹּאמֶר יִתְרוֹ בְּרוּךְ ה' אֲשֶׁר הִצִּיל אֶתְכֶם מִיַּד מִצְרָיִם וּמִיַּד פְּרַעֲהַ אֲשֶׁר הִצִּיל אֶת הָעָם מִמִּצְרַיִם:
(יא) עַתָּה יִדְעֵתִי כִּי גָדוֹל ה' מִכָּל הָאֱלֹהִים כִּי בִדְבַר אֲשֶׁר זָדוּ עֲלֵיהֶם:
(יב) וַיִּקַּח יִתְרוֹ חֵתָן מִשָּׂה עֵלְהָ וּזְבָחִים לְאֱלֹהִים וַיָּבֵא אֹהֶרֶן וְכָל זָקְנֵי יִשְׂרָאֵל לֶאֱכֹל לֶחֶם עִם חֵתָן מִשָּׂה לְפָנֵי הָאֱלֹהִים:

(שמות יח, ט-יב)

אולם כבר בדבריו של יתרו אנו עשויים לשמוע נימה זרה – 'כי גדול ה' מכל האלוהים'. וכך, כאשר הוא מעלה עולה וזבחים לאלוהים, מכבדים אותם ראשי העדה בנוכחותם אך אוכלים לחם בלבד. אין הכרע בקריאה מעין זו של הפסוקים, אולם לא ברור כי אכן יתרו מקריב את הקורבן לא-להי ישראל (שכן הכתוב נמנע מלציין בהקשר זה את שם ה'). נראה כי סופו מעיד על תחילתו – יתרו לא נשאר עם ישראל ופנה לדרכו³.

גם נעמן מצהיר בפני אלישע שריפא אותו בלשון מאד דומה ליתרו (מלכים ב ה, טו): 'הִנֵּה נָא יִדְעֵתִי כִּי אֵין אֱלֹהִים בְּכָל הָאָרֶץ כִּי אִם בְּיִשְׂרָאֵל'. הוא אף ממשיר:

(יז) וַיֹּאמֶר נַעֲמָן וְלֹא יִתֵּן נָא לְעַבְדְּךָ מִשָּׂא צַמֵּד פְּרָדִים אֲדַמָּה כִּי לֹא יַעֲשֶׂה עוֹד עַבְדְּךָ עֲלֵהּ וּזְבַח לְאֱלֹהִים אֲחֵרִים כִּי אִם לַה':
(יח) לְדַבֵּר הִזָּה יִסְלַח ה' לְעַבְדְּךָ בְּבוֹא אֲדֹנָי בֵּית רַמּוֹן לְהַשְׁתַּחֲוֹת שָׁמָּה וְהוּא נִשְׁעָן עַל יָדָי וְהַשְׁתַּחֲוִיתִי בֵּית רַמּוֹן בְּהַשְׁתַּחֲוִיתִי בֵּית רַמּוֹן יִסְלַח נָא ה' לְעַבְדְּךָ בְּדַבֵּר הִזָּה:

(מלכים ב ה, יז-יח)

³ מכאן גם הקריאה הכפולה של חכמים ביחס לביטוי 'יוחד', אם הוא ביטוי של שמחה או צער.
כל הזכויות שמורות ©

למרות הדברים המרשימים הללו, נעמן גם הוא לא נשאר עם ישראל, ולא הצטרף לשומרי התורה. לכל היותר הוא חי חיים אנוסים במולדתו, אך לא השאיר כל חותם.

אל מול הגיורים הללו, בולטת דמותה של רות, שגיורה היא משפחתי ואידיאולוגי כאחד, ומהווה את הדגם האולטימטיבי של הגיור, כפי שנראה להלן.

גיורים מדיניים

הקבוצה השלישית של מצטרפים הם אלו אשר באים במחיצת ישראל על רקע מדיני. במסגרת קטגוריה זו נציין שני מקרים שונים באופיים. המקרה הראשון הוא זה של הגבעונים. עם זה, אשר חשש מפני המלחמה הערים על ישראל ומפני כך לא הובס במלחמה, אך מאידך גם לא נקלט בעם ישראל. על פי המשך הסיפור בימי דוד, וע"פ מסורת חכמים (יבמות עה, ב) קבוצה זו לא נקלטה בעם. חכמים נימקו זאת באופיים הבעייתי של הגבעונים. ניתן לצרף זאת לעובדה שקבוצה בעלת מאפיינים שונים, הבאה כקהילה שלמה, בהכרח תתקשה להיטמע בקבוצה אחרת. כך ניתן לאפיין גם את כישלון ההצטרפות של הכותים, אשר רצו להצטרף לעם ונדחו לאורך דורות רבים⁴.

המקרה השני הוא בעל דוגמאות רבות, והוא נישואין על רקע מדיני. תופעה זו החלה בדוד ונמשכה אחריו עוד דורות רבים. חלק מן הנישואין הללו היו מוצלחים יותר (רחבעם בן נעמה העמונית), אך חלקם, כפי שהיה אצל שלמה ואחאב, הביאו למכשול משמעותי אצל המלך והממלכה כולה. מלכה חזקה המייצגת את בית אביה, לא תמיד תצליח להיקלט ולהיטמע בישראל. זוהי איננה תקלה בלבד, אלא זהו ההיגיון של מערכת הנישואין הזאת בה האישה אמורה לשמור על האינטרס של מולדתה.

נראה, שגם גיור המשאיר על כנו את הממד הלאומי המקורי של המצטרף, בין אם משום שהוא מגיע כחלק מקהילה אורגנית המשמרת את תרבותה, ובין אם הוא מגיע כנציג של ממלכה אחרת וייעודו הוא ייצוג ממלכת מולדתו, לא מאפשר היטמעות והצטרפות לעם ישראל.

רות המואבייה – "עמך עמי וא-להיך א-להי"

אל מול כל הדמויות שהזכרנו לעיל, המיוחדת ביותר, ואולי המזוהה ביותר עם הגיור התנ"כי היא רות המואבייה. נראה, כי רות נתפסת כמתגיירת האולטימטיבית בתנ"ך כולו, ולא בכדי ראו חכמינו בפרשת ההצטרפות שלה לעם ישראל מקור לעיצוב הלכות הגיור (יבמות מז, ב). עיון בגיורה של רות מלמד כי הוא מכיל אלמנטים שונים

⁴ על דחיית הכותים בתקופת 'שיבת ציון' נרחיב בפרקים הבאים של לימודנו. אפשר לציין קבוצות דומות בהקשר הזה, כדוגמת הדברים במגילת אסתר (ח, יז): "וְרַבִּים מֵעַמֵּי הָאָרֶץ מְתִיבִים כִּי נָפַל פֶּחַד הַיְהוּדִים עֲלֵיהֶם", אלא שאין לנו מידע אודות "הצלחת" הגיור הזה. דוגמה אחרת ומאוחרת יותר היא גיורם ההמוני של האדומים על ידי יוחנן הורקנוס (קדמוניות היהודים, יג, 257-258). אירוע זה לוט בערפל, והפוסקים (כמו גם החוקרים) נחלקו בנסיבות שלו, אם היה בכפיה, מרצון או מכוח שעבודם לעבדים, וכן נחלקו בהערכת הפעולה ותוצאותיה (לסקירה מתומצתת של מחלוקת הפוסקים בזה, ראו: הרב אליעזר מלמד, פניני הלכה. גיור, פ"ג יד).

שבהצטרפם הם מוליכים את הגיור המוצלח ביותר. כמדומה, שהבנת גיורה של רות, הוא זה שיאפשר לחשוף את מודל הגיור הרצוי בעיני המקרא.

ראשית, רות מצטרפת למשפחת אלימלך כאשר היא נישאת למחלון. אולם, דבר זה קורה בשדה מואב, הרחק ממקורה של משפחת אלימלך, וקשה לראות בכך את תחילתה של ההיטמעות בעם ישראל. כך עולה מדבריה של נעמי לרות וערפה לאחר מות מחלון וכליון:

ותאמר נעמי לשתי כלתיה לכנה שבנה אשה **לבית אמה** [...]

(רות א, ח)

האישה, שבמקרא לאחר נישואיה עוברת למשפחת בעלה, במקרה זה ממשיכה להתייחס אחר בית אמה ונעמי מפצירה בהן לחזור לבית הוריהן ולא ללכת איתה.

אולם, בעוד ערפה אכן חוזרת לבית אמה, רות דבקה בחמותה בבקשה שמתמצתת את מהות הגיור:

ותאמר רות אל תפגעני בי לעזבך לשוב מאחריך כי אל אשר תלכי אלך ובאשר תליני אלין
עמך עמי וא-להיך א-להי:

(רות א, טז)

נשים לב, שהצטרפותה של רות לעם ישראל נעשית עוד בטרם נישאת היא לבעז וממילא הגיור אינו תלוי דווקא בנישואין עצמם. אולם, ניתוח דבריה של רות מעלה התלבטות – האם עיקר דבריה הוא "עמך עמי" או שמא "א-להיך א-להי"? מהו מרכז הכובד של התהליך – האם הוא ההצטרפות לנעמי ועמה או קבלת האמונה בה? קשה להכריע בשאלה זו מתוך הפסוק עצמו. אולם מן הסיפור כפי שהוא במגילה, נראה שמודגשת יותר מסירותה המשפחתית של רות לגורלה של נעמי, והצטרפותה לביתו של בעז, בעוד שאין אנו שומעים מפיה הצהרות אידיאולוגיות בנוסח דומה לאלו שבפיהם של יתרו ונעמן. עובדה זו מטה לתפיסה הדבקה בסדר הדברים כפי שהוא מופיע בפסוק, ואלוה נטו גם אחדים מן הפוסקים, כדוגמת הרב ישראלי (חוות בנימין סז) ולפיה: "כל תוכן הגירות היא הסתפחות לעם ישראל [...] וזה מה שאמרה רות: 'עמך עמי ואלקיר אלקי', לאמר שעל ידי שהופכת להיות חלק מעם ישראל, אלקי ישראל הוא אלקיה." כלומר, עיקר גיורה של רות הוא ההצטרפות לעם ישראל, עמך עמי ומתוך כך א-להיך א-להי.

כפי שראינו לעיל, הגיור המשפחתי המוצלח הוא זה שבו האישה נטמעת בבית בעלה בהשקט ושלווה, ומן הסתם גם מקבלת עליה את דרך חייו ואמונתו. אולם גיורים אלו לא השאירו חותם עמוק על תולדות עם ישראל, והתורה אף מאירה את הצד הבעייתי של נישואין אלו בפרשיית איסורי החיתון. מאידך, הגיור האידאולוגי שלא כולל בתוכו הצטרפות לעם בקשרי משפחה נועד לכישלון, אולם כאשר המתגייר מקבל עליו את גורלו של עם ישראל, הופך לחלק מהעם בכל המובנים, הלאומי והדתי כאחד, וכך הוא נשאר בסופו של דבר חלק מעם ישראל, ובמקרה של רות היא גם נעשית אמה של מלכות.

סיפורה של רות מעיד בפנינו שלא הנישואין בלבד הם אלו שמגיירים, כפי שראינו אצל נשות שלמה ושמשון, ולא קבלת האמונה בלבד היא המשאירה את הגר בסופו של דבר בתוך עם ישראל, כפי שראינו אצל יתרו ונעמן, אלא עיקרו של הגיור הוא המוכנות להצטרף באופן כן ואמיתי לעם ישראל על כל המשתמע מכך – לאומית וגם דתית. קבלת המצוות לאור זאת, אינה אלא תוצאה ותוצר ישיר וראשון במעלה של ההצטרפות אל העם וקשירת הגורל האישי עם גורלו של עם ישראל, אך לא הגורם שמכונן את הגיור כשלעצמו. נישואיה של רות למחלון צירפו את רות לעם ישראל רק לאחר שנישואין אלו קיבלו משמעות של התחברות לעם ישראל בכללו וקשירת גורלה בגורל חמותה ועמה.

=

חתימה ללימוד יחידת "עמך עמי וא-להיך א-להי" – למהותו של גיור

ביחידה הראשונה של הסדרה בנושא הגיור עסקנו רבות בשאלת מהותו של הגיור. ראינו את שיטתו של ריה"ל שהיחס בין ישראל לעמים הוא סגולי ונדרש מהפך מהותני, חד וניסי כדי לעבור מגויות לישראליות. מנגד, ראינו את שיטתו של הרמב"ם שהיחס בין ישראל לעמים הוא בחירי-אידיאולוגי והמעבר מגויות לישראליות נעשה על ידי שינוי אידיאולוגי של המתגייר. אולם, נראה כי התנ"ך מציג תמונה מורכבת יותר של גיור, עוד טרם נוסח הליך משפטי סדור המכונן את הגיור באופן פורמלי, והוא גיור הכולל מעבר איטי-הדרגתי לעם ישראל על ידי הצטרפות אל העם, על כל המשתמע מכך. נוסחה זו הולמת את עמדת המהר"ל והרב קוק כפי שאנו הצגנו אותה, ולפיה הפער בין ישראל לעמים הוא מהותי ולא רק בחירי, אך הוא ניצב על ספקטרום שבו ניתן לנוע באופן התפתחותי מגויות ליהדות.

במהלך המשך הסדרה נהלך בדרך זו, ונראה כיצד הדברים באים לידי ביטוי בסופו של דבר מבחינת הגיור המתהווה בתורה שבעל פה, התנאים לגיור ואופי ההליך המשפטי שקיבל צורה סדורה בתקופת חז"ל והראשונים.

טרם ניגש לעסוק בבירור סוגיות אלה, ניתן להעלות שאלות רקע שיכולות ללוות את לימודנו. כיצד משתקף התהליך שעובר על הגר במרכיבי הגיור ההלכתיים השונים? מהי, אם בכלל, ההשפעה של המצב בו רבים בעם ישראל לא שומרים מצוות באופן מלא, כמו שהוא לדאבון לב בדורנו, על רכיב קבלת המצוות בגיור? מה נחשב לחלק מהותי בהליך הגיור, בלעדיו לא ניתן להכשיר את הגיור, ומה איננו כזה ותלוי בכל דור ודור? האם מעמדם של זרע ישראל, צאצאי יהודים, שאינם בני אישה ישראלית, שונה ממעמדם של גויים גמורים בעניין שאלת צירופם לעם ישראל? והאם רצוננו הוא בקבלת גרים או שעלינו להימנע מכך ככל הניתן? נראה ששאלות יסוד אלה יכולות לקבל מענה מבירורנו ביחידה זו וילוו כרקע לבירור הסוגיות ההלכתיות ביחידות הבאות.